

# Chartanowicz, Margarita

---

## Z dziejów wydawnictwa Petersburskiej Komisji Archeologicznej

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 37/3, 93-100

---

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



*Margarita Chartanowicz*  
(Sankt Petersburg)

**Z dziejów wydawnictwa Petersburskiej Komisji Archeograficznej:  
*Dokumenty, objaśniające historię Zapadno-Russkiego Kraja  
i jego odnośnienia k Rossii i k Pol'sze.***

Petersburska Cesarska Komisja Archeograficzna, utworzona w 1834 r. jako naukowo-historyczna instytucja państwowa przy Ministerstwie Oświecenia Publicznego, w latach swej owocnej działalności zrealizowała liczne edycje źródłowe krajowych i zagranicznych zabytków historycznych. Tym samym, wniosła poważny wkład w rozwój nauk historycznych XIX i początku XX stulecia. Jednak, właśnie z racji tego, iż Komisja była instytucją państwową, musiała wypełniać również — używając dzisiejszej terminologii — tak zwane „zapotrzebowanie społeczne”. W praktyce oznaczało to konieczność reagowania na wszelkie zmiany wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa. Tej właśnie stronie działalności Petersburskiej Komisji Archeograficznej poświęcone są prezentowane tu materiały.

Podczas kwerendy materiałów Komisji w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu odnaleziona została interesująca korespondencja pomiędzy ministrem Oświecenia Publicznego Aleksandrem Vasil'jewičem Gołowninem<sup>\*</sup> a przewodniczącym Komisji Avraamem Siergiejevičem Norovem<sup>\*\*</sup>. Korespondencja ta, datowana na rok 1863, była wynikiem rozporządzenia Aleksandra II o wydaniu dokumentów historycznych, odnoszących się do stosunków tzw. Zachodniego Kraju (tj. Litwy, Białorusi i prawobrzeżnej Ukrainy) z Rosją i Polską. (CGIAL fond 733, op. 142, j.ch. 17. *Po Vysočajšemu powieleniu o so-*

\* Gołownin Aleksander Vasil'jevč (1825–1886), zajmował stanowisko ministra Oświecenia Publicznego w latach 1861–1886. W tym okresie podwojony został budżet ministerstwa i zlikwidowana kancelaria ministra. Po odejściu ze stanowiska ministra został członkiem Rady Państwa.

\*\* Norov Avraam Siergiejevič (1795–1869), działacz państwowy i pisarz. W latach 1854–1858 — minister Oświecenia Publicznego, przewodniczący Cesarskiej Komisji Archeograficznej w Petersburgu.

*branii i obnarodovanii Imperatorskoj Archeografičeskoj Komissiej istoričeskich aktov, otnosiaščichsia do Pol'sy i Litvy).*

Korespondencja pomiędzy dwoma wspomnianymi mężami stanu świadczyła o energicznej reakcji rządu na polskie powstanie styczniowe 1863 r. Rewolucyjno–demokratyczne skrzydło powstania (Z. Sierakowski, J. Dąbrowski i inni) uznawało prawo Litwinów, Białorusinów i Ukraińców do samookreślenia i samodzielności narodowej. Głosząc radykalny program społeczny, za rękojmię powodzenia walki narodo–wyzwoleńczej uznawali współpracę z siłami rewolucyjnymi Rosji i wspólną walkę z caratem.

Rozpatrywane tu materiały archiwalne zatytułowane *Po Vysočajšemu povieleniu o sobranii i obnarodovanii Imperatorskoj Archeografičeskoj Komissiej istoričeskich aktov, otnosiaščichsia do Pol'sy i Litvy*, zawierają korespondencję, która poprzedziła rozpoczęcie prac nad wydaniem *Dokumentów*, które ukazały się następnie drukiem w 1865 r. Korespondencja ta jest interesująca przede wszystkim z racji tego, że ukazuje funkcjonowanie biurokratycznej maszyny administracji carskiej tego okresu, która pod wpływem chwili zadziałała w przyspieszonym rytmie. W całą sprawę wciągnięte były najwyższe ówczesne organy administracji państwowej, obok samej Komisji Archeograficznej, także Ministerstwo Oświecenia Publicznego, Ministerstwo Finansów, Święty Synod i Rada Państwa, i co szczególnie znamienne, wszystkie te instytucje w ciągu zaledwie pół roku potrafiły uporać się z problemami kadrowymi i finansowymi nowego, nieplanowanego wcześniej wydawnictwa. W rezultacie, w 1865 r. jak wspominaliśmy, ujrzała światło dzienne nowa praca Komisji Archeograficznej: *Dokumenty, objasniajuščie istoriju Zapadno–Russkogo Kraja i jego otnošenja k Rossii i k Pol'se (Documents servant a éclaircir l'histoire des provinces occidentales de le Russie, ainsi que leurs rapports avec la Russie et la Pologne).*

Wydawnictwo to zawiera dokumenty dotyczące zjednoczenia Wielkiego Księstwa Litewskiego z Królestwem Polskim, a więc wedle ówczesnej terminologii rosyjskiej „cierpień zachodnio–rosyjskiego narodu od Polski i jego dążeń do zjednoczenia z Rosją”<sup>1</sup>.

Do zbioru dokumentów weszły m.in. mowy przedstawicieli Wielkiego Księstwa Litewskiego i Królestwa Polskiego wygłoszone na Sejmie Lubelskim w 1569 r. oraz skargi prawosławnych na ucisk ze strony łacinni-

1 Szczegółowy katalog wydawnictw petersburskiej Cesarskiej Komisji Archeograficznej: *Podrobnyj katalog izdanii Archeografičeskoj Komissii, vyšedšich v sviet s 1836 po 1918 gg.* Izdanie šestoje, Pietrograd 1918 s. 56.

ków z 1620 r., dwa opowiadania o powstaniu ludu ukraińskiego przeciwko Polsce w latach 1767–1768 (Rzeź humańska), a także Manifest Katarzyny II, w którym wyjaśnia, iż nie wysyłała nikogo w granice Rzeczypospolitej w celu podburzenia ludu do powstania przeciwko rządowi polskiemu. Do edycji załączone jest wprowadzenie, zawierające krótki zarys historii tzw. Zachodniej Rosji oraz trzy mapy: dwie geograficzne z 1139 i 1772 r. i etnograficzna. Wszystkie dokumenty i komentarze przetłumaczone są na język francuski. Było to więc typowe wydawnictwo propagandowe, mające na celu upowszechnienie dziejów omawianych obszarów z punktu widzenia interesów państwa rosyjskiego.

W późniejszym okresie Komisja Archeograficzna kontynuowała publikację dokumentów z tego zakresu. W 1868 r. wydano *Russko-Litovskie akty*, a w 1869 r. — *Dniwnik Lublinskogo Sejma 1569 r.* Publikowane poniżej dokumenty znajdujące się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu (sygn. f. 733, op. 142, j.ch. 17) podane są w wyborze, w porządku chronologicznym.

\*\*\*

Poufne<sup>2</sup>

Miłościwy Pan,  
Avraam Siergiejewiç,

<sup>a</sup>Jego Cesarska Mość<sup>a</sup>, zwróciwszy uwagę na skrajną niewiedzę, jaka istnieje na Zachodzie wśród osób wykształconych o głównych wydarzeniach historycznych, dotyczących Polski i Litwy, uważałyby za ze wszech miar korzystne, aby pozostająca pod przewodnictwem <sup>b</sup>Waszej Miłości<sup>b</sup> Komisja Archeograficzna zajęła się zebraniem i ogłoszeniem aktów historycznych, tego dotyczących i mogących pomóc w wyjaśnieniu kłamiwych pojęć, które w tej materii powstały.

Donosząc o tym <sup>b</sup>Waszej Miłości<sup>b</sup> pokornie proszę Was wziąć na siebie ciężar powiadomienia mnie, w czym mogłaby zawrzeć się pomoc Ministerstwa Oświecenia Publicznego Komisji Archeograficznej dla wypełnienia tej *Najwyższej woli*.

Przyjmijcie zapewnienie o mym głębokim poważaniu i najwyższym oddaniu.

22 lutego 1863 r.

Gołovnin

2 CGIA, f. 733, op. 142, j.ch. 17, k. 1.

<sup>a-a</sup> w oryginale „Gosudar' Imperator”.

<sup>b-b</sup> w oryginale „Vašego Vysokoprevoschoditel'stva”.

\*\*\*

Poufne<sup>3</sup>

26 lutego 1863 r.

Miłościwy Pan,  
Aleksander Vasil'jevič,

W następstwie poufnego pisma <sup>c</sup>Waszej Miłości<sup>c</sup> z 22 lutego spieszę powiadomić Was, Miłościwy Panie, iż Komisja Archeograficzna niezwłocznie przystąpi do rozważenia jak najszybszego wykonania *Najwyższego rozkazu*, przedstawionego we wspomnianym liście Waszej Miłości.

O zamierzeniach Komisji w tej sprawie będę miał cześć powiadomić osobno.

Przyjmijcie, Miłościwy Panie, zapewnienia o mym głębokim poważaniu i najwyższym oddaniu.

A. Norov

\*\*\*

Poufne<sup>4</sup>

6 marca 1863 r.

Miłościwy Pan,  
Aleksander Vasil'jevič,

Komisja Archeograficzna, w następstwie przedłożonego jej przez Waszą Miłość *Najwyższego rozkazu*, aby zająć się zebraniem i ogłoszeniem aktów, mogących pomóc w wyjaśnieniu kłamiwych pojęć, istniejących na Zachodzie o ważniejszych wydarzeniach historycznych dotyczących Polski i Litwy, mając na względzie mnogość dokumentów, tak już wydrukowanych, jak i jeszcze niewydanych, wyjaśniających <sup>d</sup>najbliższe pokrewieństwo<sup>d</sup> ludności Zachodniego Kraju z Rosją, tak wedle jej pochodzenia, jak i wedle języka i wyznania (prawosławnego), co znajdowało wyraz w najbardziej jasnych faktach w ciągu całej historii stosunków Litwy z Polską, — proponuje zrobić gruntowny wyciąg ze wszystkich znanych dotąd źródeł tych danych, które wyjaśniają historię Zachodniego Kraju, a także świadectw etnograficznych i statystycznych, dotyczących ludności tego kraju, od najdawniejszych do obecnych czasów, z załączeniem do tej pracy ważniejszych dokumentów, już wydanych, jak i niektórych jeszcze niepublikowanych. Zarówno do badań, jak i do wszystkich załączonych do nich materiałów należy koniecznie dodać przekład w języku francuskim, sporządzony przy współpracy Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

3 CGIA, tamże k. 3.

c-c w oryginale „Vašego Prevoschoditel'stva”.

4 CGIA, tamże k. 4.

<sup>d-d</sup> w oryginale „bliżajšieje srodstvo”.

Takie wydawnictwo, mające być przygotowanym w jak najkrótszym czasie, będzie znajdować się w ścisłym związku z podjętymi już przez Komisję Archeograficzną od samego prawie początku jej istnienia, rozległym wydaniem zabytków, dotyczących Zachodu Rosji<sup>e</sup>, których ogromna ilość przechowywana jest w różnych archiwach, zwłaszcza w Petersburgu. Biorąc pod uwagę obecne okoliczności, wydanie to należałoby, jednak, powiększyć, gdyż nie ma wątpliwości, że tylko możliwie pełny i <sup>e</sup>nietendycyjny<sup>e</sup> zbiór wszystkich odnoszących się do tego dokumentów będzie w stanie umocnić właściwe poglądy o Zachodnim Kraju. W tym zamierzeniu będzie też użytecznym, po opublikowaniu każdego tomu, sporządzać stąd wyciągi ponownie ujawnianych dokumentów, drukując je również w języku rosyjskim i francuskim.

Przyjmijcie, Miłoścyw Panie, zapewnienie o mym głębokim poważaniu i najwyższym oddaniu.

A. Norov

\*\*\*

6 marca 1863 r.<sup>5</sup>

Miłoścyw Pan,  
Aleksander Vasil'jevič,

Uznając za niezbędne, dla skutecznego wypełnienia *Najwyższego rozkazu* powierzającego Komisji Archeograficznej prace nad zebraniem i wydaniem dokumentów, dotyczących Zachodniego Kraju Rosji, wzmocnić jej skład profesorem Sankt-Petersburskiej Akademii Duchownej, magistrem M.O. Kojalowiczem, znanym uczonym, specjalnie zajmującym się tymi dokumentami, pozwałam sobie zwrócić się do Waszej Miłości z pokorną prośbą o powołanie go na członka Komisji.

Wraz z tym mam na uwadze, iż obecne wydanie nie może obejść się bez pewnych wydatków, z konieczności, dla przyspieszenia jego wyjścia na światło dzienne ma ono kilku <sup>f</sup>kopistów<sup>f</sup>, doświadczonych w odczytywaniu aktów w językach zachodnio-roskim, polskim i litewskim, oraz specjalnych korektorów, a także dla wynagrodzenia redaktora i, w szczególności, na druk zebranych dokumentów o stosunkach Zachodniego Kraju z Rosją i Polską, uważam za konieczne powiadomić Was, Miłoścyw Panie, iż na wszystkie te wydatki, moim zdaniem, potrzebne jest jednorazowo do pięciu tysięcy rubli srebrem. Jeśli jednak, Wasza Miłość, uzna za pożyteczne, zgodnie ze zdaniem Komisji, przyspieszyć jej prace nad wydaniem „Aktów, dotyczących Zachodniej Rosji”, to dla tego celu niezbędnym jest wyznaczenie do dyspozycji Komisji specjalnej kwoty, mianowicie od 3000 do 4000 rubli srebrem rocznie.

A. Norov

\* *Akty, odnoszące się do historii Zachodniej Rosji*, Sankt-Petersburg 1846 t. I–V; *Akty, odnoszące się do historii Jużnoji i Zachodniej Rosji*, Sankt-Petersburg 1863, t. I–XV.  
<sup>e-e</sup> w oryginale „bespristrastnoje”.

5 CGIA, tamże k. 6.

<sup>f-f</sup> w oryginale „pierepisčikov”.

\*\*\*

Poufne<sup>6</sup>

7 marca 1863 r.

Miłościwy Pan,  
Avraam Siergiejewiç,

W następstwie pisma Waszej Miłości z 5 marca nr 9 i 10 niezwłocznie poinformowałem Ministra Finansów, na podstawie artykułów 51 i 53 zatwierdzonych 22 maja 1862 r. *Prawideł sporządzania preliminarzy budżetowych* ministerstwa i centralnych urzędów, o przedstawionych przez Was potrzebach dotyczących środków pieniężnych dla finansowania prac Komisji Archeograficznej nad zbiorem akt, odnoszących się do Polski i Litwy, o czym pozwałam sobie powiadomić Waszą Miłość.

Gołownin

\*\*\*

7 marca 1863 r.<sup>7</sup>

Do Ober-Prokuratora Świętego Synodu.

Przewodniczący Komisji Archeograficznej rzeczywisty tajny radca Norov, z racji czekających Komisję prac zebrania i wydania dokumentów, dotyczących Zachodniego Kraju Rosji, uznaje za konieczne wzmocnić skład Komisji znanym naszym uczonym, profesorem Sankt-Petersburskiej Akademii Duchownej Kojałowiczem. Ponad to, pozwałam sobie pokornie prosić Waszą Miłość o błogosławioną pomoc Waszą w powołaniu Kojałowicza na członka niniejszej Komisji.

Gołownin

\*\*\*

Poufne<sup>8</sup>

Ministerstwo Finansów  
Departament Skarbu

13 marca 1863 r.

Pan Minister Oświecenia Publicznego

W odpowiedzi na pismo Waszej Miłości nr 606, pozwałam sobie zawiadomić, że nie widzę przeszkód ze strony Ministerstwa Finansów, aby zwrócić się o *Najwyższe pozwolenie* na wyasygnowanie ze skarbu państwa sum na wydatki związane z edycją w języku rosyjskim i francuskim dokumentów i badań nad stosunkami Zachodniego Kraju z Rosją i Polską jednorazowo do 5 tysięcy rubli oraz na przyspieszenie prac Komisji Archeograficznej nad wydaniem aktów, dotyczących Zachodniej Rosji, od 3 do 4 tysięcy-

---

6 CGIA, tamże k. 8.

7 Tamże k. 10.

8 Tamże k. 17.

cy rubli rocznie, z tym, aby wydatki te w roku obecnym były zaliczone na poczet czteromilionowego kredytu, przewidzianego w preliminarzu na 1863 r.

Minister Finansów  
Sekretarz Stanu  
Rejtern\*\*

\*\*\*

Tajne<sup>9</sup>

Ministerstwo Oświecenia Publicznego  
Kancelaria Własna Ministra

14 marca 1863 r.

§Wysłano do Rady Państwa§

Kancelaria własna Ministra Oświecenia Publicznego ma zaszczyt, zgodnie z zaleceniem Jego Wysokości ministra przesłać przy tym do Departamentu Oświecenia Publicznego tajne pismo Kancelarii Własnej z dnia 22 lutego nr 73 wedle *Najwyższego rozkazu* o zebraniu i ogłoszeniu przez Komisję Archeograficzną historycznych aktów, dotyczących Polski i Litwy, wraz z odnoszącym się do tej sprawy pismem pana Ministra Finansów do Ministra Oświecenia Publicznego z dnia 13 marca nr 42, na którym minister raczył napisać między innymi: „przesłać całą korespondencję do Departamentu Oświecenia Publicznego w celu niezwłocznego sporządzenia sprawozdania dla Rady Państwa”.

\*\*\*

Kancelaria Państwa<sup>10</sup>  
Wydział Ekonomii Państwowej

11 kwietnia 1863 r.

Pan Minister Oświecenia Publicznego

Rada Państwa, w Departamencie Ekonomii Państwowej, wyciągając wnioski w sprawie wydatków na przyspieszenie prac Komisji Archeograficznej nad wydaniem aktów, odnoszących się do Zachodniej Rosji i na wydanie dokumentów o stosunkach Zachodniego Kraju z Rosją i Polską postanowiła: projekt tej edycji, przed zatwierdzeniem go, przedstawić Waszej Wysokości, na podstawie artykułu 46 *Założeń Rady Państwa*.

Sekretarz Rady Państwa

\*\* Hrabia Michał Christoforovič Rejtern (1862–1890) — działacz państwowy, minister finansów w latach 1862–1878.

9 CGIA, tamże k. 15.

g—g dopisane ręką kancelisty na marginesie.

10 CGIA, tamże k. 27.



\*\*\*

Kancelaria Rady Państwa<sup>11</sup>

26 maja 1863 r.

Jego Cesarska Mość wyrażając opinię o wydatkach na wzmocnienie środków Komisji Archeograficznej dla ogłoszenia świadectw i aktów dotyczących Zachodniego Kraju poprzez Departament Ekonomii Państwowej Rady Państwa, *Najwyższą wolą* zatwierdził i polecił wykonać.

Przewodniczący Rady Państwa  
Błudov<sup>\*\*\*</sup>

## Stanowisko Rady Państwa

Rada Państwa, w Departamencie Ekonomii Państwowej, rozpatrzywszy wniosek Ministra Oświecenia Publicznego o wydatkach na zwiększenie środków Komisji Archeograficznej dla ogłoszenia świadectw i aktów dotyczących Zachodniego Kraju, przyjęła do wiadomości, iż dla wzmocnienia działalności Komisji w powierzonych jej sprawie konieczne jest po pierwsze, jednorazowo, 5000 rubli — na publikację dokumentów i badania nad stosunkami Zachodniego Kraju z Rosją i Polską, po drugie, przyznanie stałej kwoty od 3000 do 4000 rubli rocznie. Co się tyczy pierwszej sumy, to Rada Państwa, zezwala wydatkować ze Skarbu Państwa 5000 rubli jednorazowo w rozporządzenie Komisji Archeograficznej. Odnośnie zaś stałych wydatków na przyspieszenie prac wspomnianej Komisji do wydania aktów, Rada Państwa zwróciła uwagę na to, że z jednej strony, pojawiła się konieczność wzmocnienia składu komisji o nowych członków i, że wydatki te mogą być pokryte z kredytu w wysokości 56000 rubli, utworzonego dla finansowania przedsięwzięć naukowych, pomocy naukowych, druków itp.

Na podstawie powyższego Rada Państwa postanowiła:

1. Wyasygnować ze Skarbu Państwa w rozporządzenie Komisji jednorazowo 5000 rubli na wydanie dokumentów i badań nad stosunkami Zachodniego Kraju z Rosją i Polską i 2. polecić Ministrowi Oświecenia Publicznego przy przedstawianiu preliminarza budżetowego na 1864 r. podać Radzie Państwa swój pogląd o tym, jaka suma potrzebna będzie Komisji Archeograficznej na przyspieszenie jej prac nad wydaniem aktów dotyczących Zachodniej Rosji.

<sup>h</sup>Autentyczne stanowisko poświadczono w dzienniku [Rady Państwa] podpisanymi przewodniczącego i członków<sup>h</sup>

Przełożył i opracował  
Leszek Zasztowt

<sup>11</sup> Tamże k. 35 — 38.

\*\*\* Hrabia Dymitr Nikołajewiç Błudov (1795–1864) — działacz państwowy. Od 1855 r. — prezes Akademii Nauk, od 1862 r. przewodniczący Rady Państwa i Komitetu Ministrów.

<sup>h-h</sup> w oryginale „Podlinnoje mnenie podpisano v žurnale predsiedatielem i členami”.